

SZEMLE

*A kultúra mint eleven élet*Kerék Imre: *Dombos út*

Kerék Imre költészetéből a 2002-ben kiadott *Virágvölgy (Ösz-szegyűjtött versek, 1961–2001)* című kötettel bőséges merítést kaphattunk már. Kiviláglott belőle, hogy Kerék Imre a legjobban képzett, klasszicista költőink közé tartozik. Legújabb kötete, a *Dombos út* is ilyennek mutatja, miközben nemcsak „dombra”, hanem magaslatra is vezet. Nőtt és gazdagodott, nem alapjaiban változott. A költő továbbra is kedveli a kötött formákat, az időmértékes és ütemhangsúlyos kombinációkat. Harmóniaigénye ellenállásban látatja őt a széthullásra hajlamos, zilált külvilággal – életigenlő idilljeiben a tagadás is megszólal: elutasítja az emlékezethiányos társadalmi viszonyokat, a mértéktelen környezetrombolást, az érzelmi elsivárosodást, a silányodó, diszkolármás, megasztáros életminőséget. Személyes érzéseit többnyire közvetett formában fejezi ki, versei mégsem hatnak személytelen gondolatközlésnek: a tárgyi közvetítő különféle lehetőségeit ragadja meg, hogy érvényre juttassa azokat az érzelmeket, amelyek a magyarság és az emberiség lényeges tulajdonságait hordozzák, s egyeznek a közösség mélyen fekvő érdekeivel.

Költői példaképeit a magyar és a világlétezés széles tartományából választotta – hosszas felsorolást igényelne, ha összeírnám azoknak az elődeinek és kortársainak a nevét, akikről megemlékezett, műveiket idézte, formáját átvette, s akiknek verset ajánlott, Weöres Sándortól Nagy Gáspárig. Szívesen él a *rájátszás* eszközével, mint aki a mindenáron való eredetiségnél fontosabbnak tartja a ráhangolódást mestereinek és megbecsült pályatársainak legszebb műveire. Egyénisége a szépség és az igazság megragadásának makacs szándékában fejeződik ki. Indulatai és véleménye sokszor a

HAZÁNK KIADÓ,
SOPRON, 2009

sajátjához hasonló szenvedelmek iránti rokonszenv kinyilvánításával,

máskor a poétikai formák átvételével és új gondolati töltéssel talál magának utat. Példaképei közül a XX. századi lírából Illyés Gyula, Csánádi Imre, Babits Mihály és József Attila neve kívánczik ide. A vele egyívásúak közül Szepe-si Attila, Kiss Benedek és Buda Ferenc jut leg hamarabb eszembe – rajtuk kívül néhány erdélyi pályatársában, főként Kányádi Sándorban látok még az övéhez hasonló hajlamot a régi költők dallamainak újraéneklésére, a bölcs szemlélődésre s a jelenkori, közelmúltbeli rút-ságok és becstelenségek elutasítására. A régiekről sem felejtkeznék meg – a panteista Balassiról, a játékos-filozofikus Csokonairól. Néhány külföldit is illik megemlítenem a műfordításban ugyancsak kiváló költővel kapcsolatban – íme néhány név: Anakreón, Horatius, Catullus, Villon, Ronsard, Rilke, Jeszenyin. Kitűnően tolmácsol önmagától eltérő alkatú, régi és modern költőket is, Shakespearetől Apollinaire-ig. Fordításaira is jellemző az igényesség – az a fajta műgond, amellyel az egykori kódexmásolók, ötvösművészek, rézmetszők és szoborfaragók hajoltak munkájukra.

A szemlélődés mindenekelőtt a természetre vonatkozik: a lélek érzékeny rezdüléseit jelzik az évszakok változásai, fű-fa- virág, a madarak és más szabadon élő állatok, a napsütés, a felhők nyájas vonulása vagy vihart hozó tornyosulása, a tücsökkoncert és a csillagok pilácsolása. Rajongása a női szépségért ugyancsak rokonszenves – kevesen jelenítik meg olyan kívánatosan, mégis diszkrétan az erotikus élményt, mint Kerék Imre. És ha már a bensőséges és tartalmas *szemlélődést* emeltem ki egyik fő tulajdonságaként, akkor ez a képzőművészeti alkotások értő *szemlélését* is jelenti.

Zsengéknek aligha nevezhető régi verseket is olvashatunk az új kötetben. Megmutatja – nem későn érő mestere a költészetnek: annak idején a fiatalokkal mostohán bánó irodalompolitika késleltette sokáig első kötetét. A könyv egyik fejezete ifjúkori verseket vonultat fel, s el-tűnődhetünk, hogy vajon a hatvanas évek eleje és a hetvenes évek második fele közt miért nem jelent meg önálló verseskötete. Politikai verset ritkán írt; ha mégis közéleti izgalmakkal telt művet adott ki kezéből, akkor a társadalmi jelenségek erkölcsi oldalát vette szemügyre, és így alkotott szenvedélyesen ítéletet. Kerék Imre költői lelkülete újabban is az alvó vulkánhoz hasonlítható: békés kontemplációjáról és pantheisztikus életérzéséről valló, könyvek és festmények bővületében élő lírikusként olykor a csípős epigramma, sőt a profetikusan hang sem idegen tőle – a *XX. század végi poeta verse* az évezredforduló egyik legfontosabb műve (a *Hitel*-ben jelent meg a kilencvenes években); az újból az *Ady centenáriuma* című vers a nagy elődre föltekintve mond kemény ítéletet a korról.

Legfőbb mesterével, Csanádi Imrével (és korántsem lefokozó szándékkal) mondva, Kerék Imre sok verse, versciklusa „kismesteri” alkotás. De miniatűrjei és filigránjai mellett olyan nagyszabású költeményeket is találunk életművében, amelyekben meglelte a személyes és egyetemes létben a közöset, az idő fölöttien érvényeset. Ilyen a *Hajnali meditáció* – a *Hajnali részegségre* utaló óda –, melyben az élet értelmét mutatja fel személyes élményeiből kibontva, Kosztolányihoz méltó formaművészettel.

Képzőművészeti témájú versei külön méltatást érdemelnek – a festményeket műértőn átélő, költészeti párhuzamokkal értelmező munkamódszere a kései Csanádi Imrével rokonítja. Az újabb kötetben *Két Rilke-imitációját* tartom kiemelkedőnek, az egyiket *Praxitelész Knidoszi Aphroditéjéhez*, a másikat a *Szamothrakéi Niké torzójához* írta a közismert Rilke-sonett mintájára (*Archaikus Apolló-torzó*). A Niké-vers azok közé a Kerék Imre-féle „imitációk” közé tarto-

zik, amelyek nem tapadnak túl szorosan modeljükhez. Önálló életre kelnek, magasan szárnyalnak az újszerűen megformált gondolat eredetiségével. A szonett akár költői hitvallásnak is tekinthető: „[...] s e tökéletes formák szédítő / varázsa minden korban elragad, példázva, hogy a súlyos, holt anyag / tud élni és lebegni könyvedén, / [...] s hogy fönt az Öröklét fedélzetén / némán is elkiáltja: Győzelem!”

Bővebb elemzést érdemelne a falusi élet és a népköltészet ihletése. Az új kötet egyik legszebb darabja az aratási munka és a költészet közös ritmusát megéreztető *Kaszakalapálás*. A művet szabályosan kimért, sohasem botló üteme „Képeket idéz, amelyekben / elmúlt nyaraknak fénye lebben”; a munkafolyamat csengő hangja a régvolt gyerekkor fényeit és aratási illatát hozza emlékezetébe. A hang, a kép, a pillanat és az időtlenség egysége valósul meg a versben. A háborúban elvesztett édesapa távoli emlékét idézi föl a *Tavaszt varázsoltak a búrok* című vers; a költő hároméves lehetett, amikor hegedülni hallotta édesapját, de lehet, hogy csak utólag képzelte őt a hangszerhez. *Az volt a legszebb* címmel találkozásait írta meg egyik régi népdalunkkal, melyben a szerelem nagysága és a végtelen tenger méretik össze gyönyörű túlzással („a szerelem szélesebb a tenger vizénél”). A dal „a Nagy Láncba kapcsol engem”, a magyarul éneklők, beszélők láncolatába – közös nemzeti emlékezetünkbe. Még egy kiemelkedő vers: *Petőfi tűnődése Liszt soproni koncertje után*. A katonáskodó, kamaszkorú Petőfi valóban találkozott Liszt Ferenc romantikus zenéjével. Néhány évvel később írt nagy műveiben – ahogy például az *Egy gondolat bánt engemet* tanúsítja – ugyanaz a láz fűtötte a költőt, mint a zenészt. Kerék Imre a zene világára is kiterjeszti eleven életességét, sokoldalú ihletettségét. Az is műveltség, ha egy ibolya illatában vagy az eliramló ősutában, s az is, ha Kodály, Bartók, Liszt zenéjében vagy Egry, Gulácsy, Braque festményeiben gyönyörködik.

ALFÖLDY JENŐ

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus. A Nemzeti Tankönyvkiadó nyugalmazott főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A megszenvedett éden* (2010).

[Szemle]

Székely kurázi

Csender Levente: *Fordított zuhanás*

Csender Levente harmadik novelláskötetét az Ünnepi Könyvhéten

vehetette kézbe először az olvasó. A fiatal, széke-lyudvarhelyi születésű író előző két válogatásával már úgy került be az irodalmi közéletbe, mint nagy ígéret, harmadik kötetével egy minden eddiginél érettebb hangú elbeszélő mutatja meg magát. Csender Levente több ígéretnél: a magyar próza egyik markáns képviselője.

Markáns – ez a szó mindenképpen illik arra a sajátosan csenderi elbeszélőmódra, amely ötvözi a klasszikus mesemondás ősi eszközeit a feszültségteli, feszes szerkezetű novellaírással. A ma oly divatos barokkos szószátyársággal szemben rendkívül szikár, feszes narrációja pontosan a novella igazi elemét ragadja meg, a tömörséget, a gyémántta sűrített tartalmat.

A *Fordított zuhanás* legtöbb darabja továbbra is Erdélyben játszódik, vagy ha nem ott, hát főszereplői többnyire onnan kiszakadva, idegenben küzdenek a szülőföldtől elszakadt emberek félig-meddig tudathasadásos módján. A kötet két első novellája két történetet idéz fel a romániai forradalom kapcsán, az első *Barbárok vagytok, emberek!* címmel a nagy nap történetébe sűríti a diktatúra által kiszolgáltatott ember nyomorát és dacát, a forradalom eufóriáját és egyben a forradalommal járó emberi kegyetlenséget mint az események kiiktathatatlan következményét. A kötet első novellája a történelemformáló események kettős voltának feszültségét ragadja meg, a rendkívüli dolgok természetességét. A tragikus tónus helyett a fiatalos lendület, a derű hatja át a novellát, szikráját sem találjuk az önsajnálatásnak, így válik a közelmúlt történelmének üdítő olvasatává a kötet egyik legjobb írása.

MAGYAR NAPLÓ,
2010

A forradalom bőse ezzel szemben a forradalom más vetületét mutatja:

megrázó, valós történetet mesél el az ártatlanul bebörtönzött, oroszhegyi székely legények meghurcoltatásáról, akiknek egyetlen vétkük az volt, hogy magyaroknak születtek. A szlenges hangvétellel lazított elbeszélésnem tudja feledtetni a tragikumot, ugyanakkor a szerző részéről a személyes érintettség, a kényszeres igazságkeresés és a történeti hűség a színesen induló novellát kevésbé szerencsés pályára viszi, a kihagyásos elbeszélésnem pusztán leírásá se kélyesedik, az író pedig gyakran „kibeszél”, főlegesen magyarázza meg a nyilvánvalót. Mindenképpen megérné továbbra is forrón tartani a történetet, az anyag túl nagy ahhoz, hogy bele lehetne kényszeríteni egy elbeszélés keretei közé, s megfontolandó lenne a regény adta nagyobb terjedelmi lehetőségekkel élni a téma kifejtésénél.

Csender Levente szeret kerek élettörténeteket elmesélni, emberi életutakat mutat be nem a miliőteremtés eszközeivel, hanem a klasszikus mesei narráció lineáris történetfűzésével. Legsikerültebb novellái azok, amelyek ezeket az életutakat egy-egy rövid időszak felidézésével tudják bemutatni. A kötet címadója, a *Fordított zuhanás* megrendítően szép példája ennek. Kegyetlenül tragikus, de valójában az olvasó számára hétköznapian ismerős életút tárul szemünk elé, amely végül misztikus fordulatot vesz. Csendernek mindeközben sikerül a szürrealis elemet úgy beleépítenie az elbeszélésbe, hogy az nem önmagáért való, nem a játék kedvéért került be a történet fonalába, hanem szervesen illeszkedik, és megnyitja a spirituális értelmezés lehetőségét.

[120]

HITEL

Az írói fejlődést, a csenderi hangvétel kikristályosodását követhetjük nyomon a *Retúrjegy* című novella kapcsán. Csender Levente korábban a témát feldolgozta – a mostani végkifejlet nélkül, amelyet nyilván az élet hozott magával – egy balladisztikus hangvételű műben, a *Síró asszonyban*. A 2003-ban megjelent novella végletekig sűrített, stációszerűen felépített szerkezetet mutat, balladisztikus párbeszéddek sejtetik a cselekményt, ugyanakkor elbeszélői hangja, nyelvezete erősen stilizált. A mostani kötet *Retúrjegy* című elbeszélése feloldja ezt a sűrítettséget, s jobban kibontja a történetet, ezáltal közelebbivé, az olvasó számára is példákkal felidézhető módon ismerőssé válik. Az új, tragikus végkifejlet után megjelenik a szerző írásaiban oly markáns humor, s egy kitűnő slusszpoén zárja a novellát. A bővebb kifejtés révén több kérdés új megvilágításba helyeződik, mégpedig a szülőföld és az elszármazás alapproblémája, amely a többi csenderi hősnek is alapvető dilemmája. Az otthonról van szó, a szülőföldről, amely nem ereszt. Vajon ha valaki elszakad, s másutt boldognak, elégedettnek érzi magát, nem felelős-e éppen úgy az otthon nyomoráért és tragédiáért, mint az otthonmaradottak vagy az elszakadásban őrlődők? A másutt élők felelősséget hártó, a valós gondokat bagatellizáló fölénye szól ki a főhős, Erzs néni lányából: „Ha a verés hiányzik, mindennap megverjük – viccelődött vele Ildikó, és ezen nevettek, Erzs néném meg velük nevetett, aztán újra megkérdezte, hogy vajon mi lehet otthon...” A novella sejteti, miszerint önáltatás azt hinni, hogy a szülőföldtől el lehet szakadni, s a felelősség megszűnik az idegenbe szakadva. Éppen ezért a boldogság lehetősége megkérdőjeleződik, ahogy azt a *Tranzitváró* című novellában olvashatjuk: „Tudod nagyapa, aki két országban él, annak csak fél ideje van mindkét helyen, csak két fél életet él az egy egész helyett, és azt is valahogy úgy, hogy egyik helyen a teste, másikon a lelke. És pont ott nincs, ahol és akkor lennie kéne.”

A szikár elbeszélésmód az erdélyi történetek vagy a szociálisan peremre került em-

berek életútjánál (*Debilek*) a lehető leghitelesebbnek tűnik, a nem kierőszakolt humor pontosan csak annyira fűszerezi előadását, amíg még nem esik a cinizmus csapdájába. Hol szelíd gúny formájában találkozunk vele, mint a kötet első novellájának gyermeki őszinteséggel megszólaló soraiban: „Kaptunk piros-sárga-kék papírszálót, és azt kellett lobogtatni, mikor leszállt Ceauşescu elvtárs helikoptere, és miközben ő vörös színnyegen átlépkedett a dzsipbe, tapsolni kellett és kiabálni, hogy *Ceauşescu şii popor* meg *Ceauşescu pace*. [...] Állt az autóban, és integetett. Elena nem volt vele. Ceauşescu mosolygott. Vidám embernek látszott.” Ugyanezen elbeszélésben szélesebb, a gróbiányságot sem nélkülöző nyíltabb humor is megjelenik: „Fölmentem, és azt mondtam anyámnak, hogy készítsen elő egy szál gyertyát, mert megyek fél tízre a Patkóba világítani a temesvári halottakért. Anyám azt felelte, először is mosam le a kormot a képemről, másodszor meg a rabok faszát megyek én a Patkóba, hogy lelőjenek.” Ahogy a felszabadító nevétség tudja csak elviselhetővé tenni azt a semmivé válást, azt a történelmi maradandóságot felszámoló sekélyes kort, amelyet a *Földni ofszetlemezzel* című novella artikulál. A régi ház, amely egy család történetének, generációkon átívelő élniakarásának szimbóluma volt, a házfödéssel groteszk módon vált áldozatául a hagyományt és történeti családközösséget lesilányító időnek. Józan realizmus szól ki ebből a szóvirágokat kerülő prózából, s a szülőföld iránti szeretet vagy a nagyfokú humánus implicit módon jelenik meg; sok esetben éppen a humor az, amely közvetíti a szemérmesen háttérben maradó író érzelmeit. Ugyanakkor a tömör formanyelv és szerkezet helyenként hiányt kelt az olvasóban, ezért felüldülésként tapasztalja, hogy a kötetbe bekerült olyan írás (*London*), amely nem remekmű, viszont élvezetesen nyílt, személyes anélkül, hogy a túlbeszélés hibájába esne. Ez utóbbi sejteti, hogy igenis várhatunk majd jó regényt Csender Leventétől.

Az elbeszélések egy részénél éppen a témára olykor gumiburokként szoruló feszes

[Szemle]

keret kapcsán felmerül a zsurnalizmus gyanúja. Mintha a szerzőt megkötné egyik oldalon a forma, a másik oldalon pedig a valóság és az igazság. A fikció nagyobb írói szabadságot ad Csender Leventének, s ez jól tesz narrációjának (*Fordított zuhanás, Sanyi utazása, Görcs*), megjelenik hangvételében az a melegség, amelyet máskor a tartalom szorításában nem hagy előszüremelni.

Csender Levente megjelenése a kortárs prózában hozzájárul ahhoz az új folyamatához, amely ismét különleges jelentőséget tulajdonít a hitelességnek s a valódi élményanyagnak. Önreflexió, kocsmamilió, elmosó-

dott mámorfilozófia helyett drámai tapasztalatok s a világra rácsodálkozó megfigyelő benyomásai indítják el útjára a művet, az olvasóhoz éppoly szeretettel fordulva, mint ahogy szereplőivel is együtt lélegzik, együtt érez. Nagyszerű írói hagyományokat folytat hiteles és bátor hangon, amely nem szégyelli vállalni az aktuális prózai divattrenddel szembeni magatartást: novellái túl azon, hogy a legteljesebb humánusot közvetítik egy lealacsonyító korban, üzennek ezzel a poétikai kurázsival is.

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA (1971) Szombathelyen élő író. Kötete: *Morfondár* (tárcák, 2009).

„Jele az időnek!”

Hector Berlioz: *Rákóczi induló*

(Az autográf fogalmazvány facsimile kiadása. Keletkezéstörténeti tanulmánnyal közreadja Bónis Ferenc)

zép kiállítású, értékes könyvvel gazdagodott a kottás kiad-

ványok sora. A Balassi Kiadó facsimile formában, bőrkötést imitáló borítóval, jó minőségű papíron, színes képmellékletekkel adta közre Berlioz hírneves *Rákóczi induló* feldolgozásának korai szerzői kéziratát. Nem először vállalkozik ilyen feladatra. Neki köszönhetjük korábbról két Bartók mű kéziratának igényes hasonmás kiadását (*Tánc szvit* 1998, *A kékszállú herceg vára* 2006).

A Berlioz által nagyzenekarra hangszerelt *Rákóczi-induló* autográfját az 1846-os bemutató után Batthányi Kázmér gróf vásárolta meg, és Erkelnek ajándékozta. Erkel halála után, az ő kottatárából került a nemzeti könyvtárba. Az *Induló* partitúraoldalait Bónis Ferenc terjedelmes elemző tanulmá-

BALASSI KIADÓ,
2010

nya követi, benne számos kottapélda, dallamösszehasonlító tábla és különleges csemegeként néhány korai *Rákóczi-induló* kézirat, illetve publikáció hasonmása. A tanulmány írója itt nagy hasznát vette Major Ervin XIX. századi kottákban különösen gazdag hagyatékának, amely jelenleg a Zenetudományi Intézet tulajdona. A Major-könyvtárban található például Scholl Miklós *Rákóczi-induló*jának egy kéziratós példánya, amely első ízben kerül itt a nyilvánosság elé.

Nem véletlen, hogy Bónis Ferenc szorgalmazta e becses kézirat nyilvánosságra hozatalát. Korábban több tanulmányában foglalkozott a magyar zenei történelmi jelképekkel, köztük a Rákóczi-dallamokkal is, otthonos tehát a témában. És ő az, aki legjobban ismeri

a tudós elődök e témát tárgyaló munkáit, hiszen Kodály Zoltán, Major Ervin, Szabolcsi Bence tudományos életművét ő rendezte sajtó alá, márpedig ők tették a legtöbbit a Rákóczi-dallamok eredetének, összefüggéseinek tisztázása körül.

Bónis könyvméretű tanulmánya végigköveti a Rákóczi-dalok és -dallamok fordultatos történetét. A keletkezésnek, formálódásnak, variánsképződésnek több rétegét kellett figyelembe vennie. A *Nóta* nyilván énekelt vers, de többnyire csak szövegét jegyzik föl kéziratok énekeskönyvekben. Eleve két különböző szövegről van szó, a *Nótáról* (*Haj régi szép magyar nép* vagy *Haj Rákóczi* kezdettel) és a *Kesergőről* (*Hallgassátok meg magyarok, amit beszélek* kezdettel), melyek dallama egymás közeli rokona. Mindkét szöveg műköltői eredetű, de úgy élt és terjedt, mint a népköltészet és közköltészet darabjai. A dallamok, szövegek szájról szájra, gyűjteményről gyűjteményre jártak, nincs köztük két teljesen egyforma, és nincs „eredeti”-jük, csak változataik vannak.

Stoll Béla bibliográfiája szerint (*Kéziratok énekeskönyvek bibliográfiája, 1526–1848*) a *Haj régi szép magyar nép* és *Haj Rákóczi, Bercsényi* kezdetű szövegek kb. 30 forrásban fordulnak elő az ország minden részében. Dallamát többnyire diákmelodiáriumokban írták le, és Pálóczi Horváth Ádám hatalmas kottás kézírata, az *Örödfélszáz Énekek* (1813) is őrzi. A dallam az 1780 és 1820 közötti évekből 9–10 változatban maradt fenn.

A *Rákóczi-nóta* nyomtatásban csak sokkal később, az 1810-es években jelent meg először, akkor is német földön, a lipcsei *Allgemeine Musikalische Zeitung*-ban. Stock nagy-szebeni szász revizor Erdély zenéjéről szólván közli a *Rákóczi-nóta* kottáját egy szövegstrófiával és a következő megjegyzéssel: „Régebbi időkből ...felemlíthetem, hogy különösen a székelyek hadviseléskor állítólag valami sípfélét (török-síp, táragató-síp, hadi-síp elnevezésűt) használtak. Ez volt jeladásuk a XVII. század végén, a Rákóczi-zavargások idején is, ezért elnevezték Rákóczi-sípnak is; és sokan most is azt állítják, hogy ezt a hangszeret az itt következő – Rá-

kóczi hívétől, Bercsényitől származó – dallammal és annak szövegével együtt, a kormány részéről eltiltották” (Major E. fordítása és közlése). Magyarul Erdélyi János adta ki szövegét a szabadságharc idején, 1849-ben.

A *Rákóczi-kesergő*-nek írott forrását nem ismerjük, noha annak szövege is műköltői jellegű. Legkorábbi ismert alakját Rozvány György közjegyző írta és kottázta le Kenéz Péter eléneklése nyomán 1860-ban Nagyszalontán. Arany Jánoson keresztül jutott el Thaly Kálmánhoz. A szöveget Thaly közreadta, a dallam viszont csak az Arany-levelezés legújabb kötetében jelent meg 2004-ben. Itt a lejegyzés további körülményeiről is olvashatunk, arról, hogy a *Rákóczi-kesergő* még 1860-ban is „érzékeny” témának számított. A tiltás, cenzúra, titkosrendőri jelentések végigkísérik edalok és dallamok történetét. Hogy mennyire, azt már a Csokonai *Cultura* című színdarabjában eldalolt *Rákóczi-nóta* bizonyítja (1799). „Kérem, az ilyenekért oskolánkat fundamentumostól elhányhatják – vigyázzunk!” – mondta fültnak szerint az előadáson jelenlevő Festetics György gróf szemrehányóan Csokonainak, és levélben is kifejezte rosszallását.

A XIX. század első évtizedeiben tűnik fel szinte egyszerre és mindjárt nyomtatásban a lassú és gyors részből álló hangszeres *Rákóczi-nóta* és a *Rákóczi-induló*. Mátray Gábor (1797–1875), még Rothkrepf névvel, 1826-ban Bécsben – feltehetőleg Széchényi Lajos gróf támogatásával, kinek családjánál akkor nevelőként működött – „Rákóczy *Nótája – Rákóczy-s Favorit*” címmel a *Pannónia* vagy *Válogatott Magyar Nóták* című gyűjteményében adta ki zongoraletétben a két-részes *Nótát*. Ez a darab a legszorosabb genetikai kapcsolatban van a szöveges *Rákóczi-nótával*, másfelől ebből alakíthatták ki a *Rákóczi-indulót*. Máiig sem tisztázódott viszont – minthogy igen kevés más forrása van –, mikor és hogyan jött létre. Valószínű, hogy hangszerjáték lejegyzése lehetett, például egy olyan hegedűs játékaé, aki mesterialm elbűjtatta a *Nóta* dallamát a hegedűfutamok bonyolult cifrázatai közé. Ma már

[Szemle]

valóságos nyomozómunka szükséges ennek felderítésére, a maga idején azonban a hallgatóság biztosan kihallotta a dallamot belőle. A hegedűs akár Bihari János is lehetett, mert ő, mint több emlékezésben olvassuk, sokszor játszotta a *Rákóczi-nótát*.

Bónis Ferenc összehasonlító dallam táblázatai eligazítanak e nyomozásokban, és segítenek a dallamok egyéb összefüggéseinek felismerésében is. Érzékenyen figyelni és sorozatban tárja fel a bécsi mesterek zenéjének magyaros vonatkozásait. A nagy és kismesterek számos művében talál rá a *Rákóczi-nóta* elemeire „analóg dallamsorok vagy motívumok, kadenciális egyezések, tárogatószerű kvart repetíciók” formájában. (Különösen találó a Mozart-hegedűverseny témájával való összevetés.) A sorok, motívumok összevetése alapján felállított variáns-lánc néha mintha túl messzire vezetne, máskor viszont messzemenően igazolódik helyessége, például Kodály *Lengyel László* című gyermekkarának elemzése esetében. Bónis éles szeme észrevette, hogy nemcsak a felső szólam „*Haj régi szép magyar nép*” sóhajaiban, hanem a hidasjáték párbeszédesei sorraiban is a *Rákóczi-nóta* első dallamsora rejteződik.

A *Rákóczi-indulóról* szólva Bónis megállapítja, hogy keletkezésének legkésőbbi ideje 1820 tavasza. Abban az évben ugyanis már nyomtatásban, kétkezes és négykezes letétben is megjelent Bécsben. Scholl Miklós, a 32. számú Esterházy-gyalozegred karmestere szerkesztette össze úgy, hogy felhasználta hozzá a kétrészes, hangszeres *Rákóczi-nóta* motívumait. (A *Nóta* és az *Induló* belső kapcsolódásait Szabolcsi Bence elemezte ki a *Zenei Lexikon* 1935-ös kiadásában.) Scholl zenekarának egy tagja, a zenekar egykori első síposa egyszersmind hangjegyzírója és másolója emlékezései szerint ő az *Indulót* számtalanszor lemásolta, szabott ára 5 Ft volt.

Az *Induló* többféle szerepben tűnik fel a XIX. század folyamán. A toborzások, nemesi fölkelések alkalmával játsszák a katonazenekarok. A reformkorban egyre gyakrabban szólal meg hazafias alkalmakkor, szinte véd-

jegyje lesz a magyar függetlenségi gondolatnak. Egy titkosszolgálati jelentés azt írja, hogy 1836. ápr. 14. „*Wesselényi a Pannónia nevű gőzösön Pestre utazott... A magyar ifjúság Pesten csakúgy ünnepelte őt, mint Pozsonyban... fáklyászenét is adtak... Sok éljenzés után a Rákóczi-induló eljátszásával fejeződött be az ünnepelés. Az egész menet a zenekarral együtt ezután Széchenyi István gróf lakásához indult, s őt ugyanúgy üdvözölték, mint Wesselényit*” (Takács Sándor közlése). 1837-ben jegyzi föl Széchenyi *Naplójában*: „*Rákóczy nótáját játsszák a színházban a szünet alatt. Az ifjúság követeli hevesen minden felvonás után. Jele az időnek!*”

De nem csak katoná- és cigányzenekarok játsszák. Állandó műsorszám, többnyire utolsó szám vagy ráadás a hangszeres művészek hangversenyein. Ebben a minőségében is őrizte rebellis karakterét, különben nem foglalkoznának vele a rendőri jelentések a szabadságharc előtti évtizedekben éppen úgy, mint az önkényuralom idején. Liszt 1839-ben Pozsonyban adott jótékonyági hangversenyén a taps nem akart abbamaradni, mire visszatért a zongorához, és saját átíratában eljátszotta a *Rákóczi-indulót*. Az első ütemtől kezdve éljen, éljen hangzott. A titkosrendőrség azonnal jelentette. Pesten ugyanez történt, itt „*azt lehetett várni, hogy az egész színház halomra török a végtelen tombolástól*”, a „*rajongó lelkesedés egy halottat is feltámasztott volna*” – írják az újságok. Az *Induló* gyakori eljátszását az osztrák körök Liszt ún. magyarbarátsága jeleként tartották számon. (Első *Induló*-feldolgozásának kiadását a bécsi cenzúra nem engedélyezte.) Liszt maga tisztában volt a dallam jelentésével. A *Nóta* kezdő motívumait tudatosan használta és építette be a *Magyar fantáziába* 1853-ban, az *Indulót* pedig több ízben feldolgozta, legismertebb a *15. magyar rapszódia*. Reményi Ede hegedűművész is mindig a *Rákóczi-indulóval* zárta hangversenyeit, hatalmas sikerrel. Ez aztán bevett szokássá vált magyar és idegen művészek körében egyaránt. (A nemzeti ellenállás színezete nélkül, de az identitás jelzéseként még manapság is elvárják a magyar zenekaroktól külföldi sze-

repléseik alkalmával, hogy ráadásként a *Rákóczi-indulót* játsszák.)

Ez volt az előzménye és háttere Berlioz 1846-os pesti bemutatkozó hangversenyének, amelyre – egy ismeretlen jóakaró tanácsára – azért választotta a *Rákóczi-indulót*, hogy elnyerje a helyi közönség tetszését. A mesterien feldolgozott és hangszerelt zenekari változat olyan lázas hangulatot és tomboló sikert váltott ki, hogy a szerző alkalmasnak találta arra, hogy utóbb beillesse a *Faust elkárhozása* című művébe, és ezzel az egykori katonainduló a zene világirodalmába került. Bónis kiválóan elemzi, hogy Berlioz feldolgozása és hangszerelése milyen új elemekkel gazdagította az *Indulót*. A kezdő fanfárt követő halk indítás, a drámai fokozás és a *quasicsata*jelenet ellenállhatatlanul hatásosá tette a darabot, és elindította a nemzetközi siker útján.

De egyéb következményei is voltak ennek az eseménynek. Újabb kutatások (Eckhardt Mária, Szőnyiné Szerző Katalin) állapították meg, hogy Berlioz *Rákóczi-indulójának* pesti bemutatása fordulatot hozott a magyar nemzeti zene bécsi megítélésében. „Az addig... a magyar nemzeti muzsikában inkább érdekes egzotikumot látó és láttató bécsi sajtó [...] kifejezetten ellenségessé vált; megakadályozta Erkel *Hunyadi László*jának külföldi karrierjét is. Az udvar ugyanis Berlioz indulójának pesti fogadtatása kapcsán... realizálta, hogy mekkora politikai erőt jelenthet a nemzeti muzsika egy nép öntudatra ébredésében. Azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy Berlioz... az indulót felvegye *La damnation de Faust*jába, s így az... elterjedjen mindenütt Európában és Amerikában” (Eckhardt M.: *Magyar Zene*, 2004, május).

A Rákóczi-dallamokat valami különös szeretet veszi körül, nincs még egy dallamcsalád, melynek ekkora szakirodalma volna. Költők, tudósok, zeneszerzők valósággal kézzől kézre adják a témát. Arany János dalgyűjteményébe följegyezte a *Rákóczi-nóta* kottáját és szövegét *Rákóczy-törvedék* címmel (1874), a *Kesergő* pedig – mint említettük – Kenéz Péter nyomán tőle került Thaly Kálmánhoz. Kodály Kenéz Péter

utódaitól gyűjtötte a *Kesergőt* 1914-ben Nagyszalontán, később pedig 1926-ban, Móricz Zsigmond után, Nagyecsedén, Szatmárban. Megrázóan szép, énekre és zongorára írt feldolgozását a *Magyar népzene* sorozat VII. füzetében (1932) adta ki. (E Kodály kompozíció utolérhetetlen színvonalú és erejű lemezfelvételén Székelyhidy Ferenc énekel Bartók Béla zongorakíséretével.)

Arany János dalgyűjteményének Kodály volt egyik közreadója (1952), jegyzetei a dallamösszehasonlítás tudományos magaskolóját képviselik. Itt ejtette szerét annak, hogy a *Rákóczy-törvedék*hez kapcsolódva, annak jegyzetében a *Nóta* ismeretlen vagy korábban hibásan közölt változatait közreadja, és ugyanitt bemutatta az énekelt és hangszeres *Rákóczi-nóta* rejtett belső összefüggéseit is.

Kodály viszonya a Rákóczi-dallamokhoz: ahogy kompozícióiba beépítette, ahogy tudományosan feltárta a dallamcsalád múltját, forrásait – mindennél többet árul el a magyar múlt és sors iránti bensőséges elkötelezettségéről. *A magyar népzene* című tanulmányában ő fedezte fel és bizonyította, hogy nem egy vagy két dallamról, hanem egy szélesen kiterjedt, szerteágazó dallamcsaládról van szó. És ő gyűjtötte azt a népi változatot is, amely egyetlen élő előadás-ként maradt fenn a *Nóta* szövegének töredékével:

Rákóczi, Bezerényi
Híres magyarok vezéri!
Hej, haj, magyar nép,
Hervadsz, mint a lék,
Mert a sasnak körme, körme, körme között
Hervadsz, mint a lék.

A 79 éves Beke István dalolta Giczén (Gömör m.) 1913-ban. (A fonográf felvétel ma is élvezhető!)

A magyar művelődéstörténetben nem ismerünk más példát arra, hogy néhány (egymással zeneileg is összefüggő) vokális és hangszeres dallam több emberöltőn át a magyar nemzet egésze számára azonos jelentőségű legyen. E dalok – szóbeli és zenei-

[Szemle]

hangzásbeli jelentésük révén – máig mintegy egybefogják a nemzetet. Közzene–műzene–népzene kibogozhatatlanul összefonódik bennük, a legkülönbözőbb műfajokba utat találtak, és termékenyítőleg hatottak a magas művészetek alkotóira is. Egyikük pedig, a *Rákóczi-induló* Berlioz feldolgo-

zása révén a világ színpadára is sikerrel eljutott.

Berlioz *Rákóczi-induló*jának kottájáért és a Rákóczi-dallamok világában való értő kalauzolásért köszönet a kiadónak és a közreadónak!

DOMOKOS MÁRIA

DOMOKOS MÁRIA (1942) zenetörténész, népzene kutató. Az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Osztályán dolgozik. *A Magyar Népzene Tára* kritikai összkiadás-sorozat szerkesztője.

